

УДК 316.42

СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА РИЗИКУ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ МІНІМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Буткевич О. В.,

к. е. н., зав. каф. фінансів та кредиту

Кіровоградського інституту розвитку людини ВМУРоЛ «Україна»

Розглядається соціальна природа ризику в умовах сучасного суспільства. Аналізуються основні напрями вивчення соціальних ризиків: теорія «суспільства ризику» У. Бека й Е. Гідденса; теорія «калькулятивної раціональності» М. Фуко; культурно-символічна концепція ризику М. Дуглас і А. Вільдавські; соціально-перцептивна концепція ризику П. Словіка і Н. Лумана.

Ключові слова: соціальний ризик, теорія «суспільства ризику», теорія «калькулятивної раціональності», культурно-символічна концепція ризику, соціально-перцептивна концепція ризику, програмно-цільовий метод складання та виконання бюджету.

Рассматривается социальная природа риска в условиях современного общества. Анализируются основные направления изучения социальных рисков: теория «общества риска» У. Бека и Э. Гидденса; теория «калькулятивной рациональности» М. Фуко; культурно-символическая концепция риска М. Дуглас и А. Вильдавски; социально-перцептивная концепция риска П. Словика и Н. Лумана.

Ключевые слова: социальный риск, теория «общества риска», теория «калькулятивной рациональности», культурно-символическая концепция риска, социально-перцептивная концепция риска.

In article considered the social nature of risk in modern society and analyzes the basic directions of research on social risk: the theory of 'risk society' by Ulrich Beck and Anthony Giddens, the theory of 'calculational rationality' by M. Foucault, cultural and symbolic concept of risk by M. Douglas and A. Vildavski, social and perceptual concept of risk by P. Slovic and N. Luhmann.

Key words: social risk, the theory of 'risk society', the theory of 'calculational rationality', cultural and symbolic concept of risk, social and perceptual concept of risk.

Вступ. Несприятливі події мають як природне, так і суспільне походження, виникаючи в результаті поєднання певних фізичних, хімічних, біологічних, соціально-економічних і політико-культурних факторів. Історично в соціології при використанні концепту «ризик» на перший план виступають наслідки антропогенного впливу на природу й небезпеки, що породжуються у всіх сферах життя суспільства в контексті конкретної культури. На сучасному етапі, коли дослідження соціального ризику набули особливої актуальності, на думку багатьох вчених, саме розвиток методів дослідження дозволить успішно розв'язати низку прикладних проблем у економічних, суспільних, природничих, технічних та ін. науках.

Постановка проблеми. Представники інших суспільних наук з інших позицій досліджують ризики: історики, як правило, протиставляють «випадковість» та історичну закономірність; економісти вважають «випадкову подію» проявом ймовірнісної або можливої тенденції господарського життя; для психологів характерна увага до сприйняття, оцінки ризику й прийняття рішень на цій основі.

У економічному науковому середовищі сформувався думка про те, що світ сьогодні проходить період соціальної зміни і домінуюча наукова парадигма не в змозі визначити ризик і «вилікувати» його. Соціальні реалії сьогодення характеризуються підвищеними ризиками, пов'язаними з економічними спадами, демографічною ситуацією, політичними кризами та недосконалістю управлінських рішень. Ці ризики не оминають жодної соціальної групи і впливають на загальний рівень людського розвитку. Сучасний стан людського розвитку України є вкрай незадовільним, він характеризується низькими показниками якості життя, кризовою демографічною ситуацією, поганим станом здоров'я населення, значним поширенням асоціальних явищ, несприятливим соціально-психологічним кліматом у суспільстві. Ці прояви обумовлені чинниками як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному науковому дискурсі питання ризику як соціального явища досліджували А. П. Альгін, І. А. Афанасьєв, В. В. Гришаєв, В. І. Зубков, Ю. А. Зубок, К. Ісаєв, С. А. Кравченко, С. А. Красіков, В. Ф. Лапицький, Г. І. Лук'янов, О. Ю. Мартюченко, А. В. Мозговая, Ю. Н. Москвіна, С. М. Нікітін, О. В. Остроухов, Ю. М. Плотинський, Н. Л. Смакотіна, В. Г. Смольков. Метою даної статті є визначення соціальної природи ризику та розкриття особливостей його прояву в сучасному суспільстві.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз передумов та основних етапів формування поняття «ризик» як суспільно-історичної та економічної категорії, а також обґрунтування специфіки зниження ризиків у соціальній сфері шляхом використання програмно-цільового методу складання та виконання бюджету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ризик є універсальною категорією, яка знаходить відображення не лише в теорії історичних чи економічних наукових досліджень, але вже давно стала підґрунтям для прямого регулювання економічних гарантій в сфері соціального забезпечення.

Вихідними моментами такого підходу є поняття небезпеки (шкоди), а також твердження про можливість обрахування їхнього настання й калькуляції наслідків. У цьому випадку ризик визначається як «продукт імовірності виникнення небезпеки й масштабу її наслідків» [8, с. 382]. Тобто ризик витлумачується тут як об'єктивний і цілком пізнаваний факт – потенційна небезпека або вже заподіяна шкода, які вимірюються незалежно від соціальних процесів і культурного середовища.

Соціальні ризики можна передбачати, а за умови ефективної організації роботи служби підприємства із зв'язків з громадськістю, можливо значно знизити ступінь їх впливу. Окремим проявом соціальних ризиків є ризики, що

пов'язані із захворюванням, смертю окремого працівника (в основному це стосується тієї частини персоналу, що є носієм ноу-хау даної фірми або займає ключові позиції в управлінні); недбалістю, нечесністю та безвідповідальністю будь-якого учасника бізнесу.

Як окремий випадок соціальних ризиків, можна розглядати і демографічні ризики, специфіка яких полягає в тому, що вони можуть спричинити виникнення інших видів ризиків (наприклад, ризиків, пов'язаних із реалізацією продукції).

Ризик як соціальне явище часто розглядається в контексті модернізаційних процесів. Відомий російський соціолог Олег Яницький визначає ризик як систематичну взаємодію суспільства із загрозами та небезпеками, що спричинені процесом модернізації. «Ризики, на відміну від небезпек минулих епох, є наслідком загрожуючої сили модернізації і породжують почуття невпевненості та страху» [5, с. 21].

Основні праці з дослідження соціальних ризиків можна поділити на чотири групи: теорія «суспільства ризику» У. Бека й Е. Гідденса; теорія «калькулятивної раціональності» М. Фуко; культурно-символічна концепція ризику М. Дуглас і А. Вільдавські; соціально-перцептивна концепція ризику П. Словіка і Н. Лумана. Розглянемо їх більш детально.

Завдяки працям У. Бека і Е. Гідденса проблема суспільства ризику набула значної популярності, викликала інтерес різних дисциплін і встановила соціологічний порядок денний. Тут варто виокремити праці Дж. К. Александера, М. Дж. Коена, І. Калпітта, У. Енгеля, Х. Страссер, А. Фарлонга, С. Кессельрінга, Л. Б. Касперсона, К. Кайюнга-Сапа, С. Леша, Б. Вайнна, Д. Лаптон, Б. К. Маршалла, А. П. Моля, А. Р. Петерсена, М. Растіна, М. Сміта, Е. Лоу, Х. Ворк, Е. Ренея та ін.

У. Бек і Е. Гідденс підкреслюють часовий характер ризику і це є відмінною рисою сучасності [7, с. 88; 9, с. 5]. Дійсно, як зазначає І. Калпітт, Ульрік Бек «розкрив поняття ризику як критерій оцінки сучасності» [10, с. 110].

За У. Беком, сучасне суспільство стало «незастрахованим» – суспільство ризику нездатне передбачати невизначеність, з якою воно стикається [6, с. 101]. Е. Гідденс формулює цю тезу по-іншому.

Для нього суспільство ризику характеризується рухом від ризику, що є результатом дії традиції і природи (наприклад, землетруси, повені), тобто «зовнішніх до людини ризиків», до тих ризиків, які створює саме зіткнення нашого знання про світ з реальними процесами, тобто йдеться вже про «наведені ризики» .

Недовіра до існуючих політичних інститутів й організацій зростає. Нестабільність і недовіра періодично викликають у суспільстві пошук точки опори – «твердої руки». Таким чином, повернення до минулого, у тому числі авторитарного й навіть тоталітарного, не виключається.

Програмно-цільовий метод складання та виконання бюджету як інструмент досягнення стратегічних цілей та мінімізації соціальних ризиків людського розвитку є одним з найефективніших сучасних інструментів державного регулювання соціально-економічного розвитку не лише самої

країни в цілому, а й певних прошарків населення певного регіону країни з метою зниження соціальних ризиків громадян та працездатного населення. Метою бюджетної політики, як і будь-якої іншої, є конкретний результат, відмінний від того, що вже існує, або такий, який сприяє поліпшенню, розвитку й підвищенню ефективності процесу чи кінцевого продукту/послуги.

Через програмно-цільовий метод здійснюється зв'язок основних державних цільових і галузевих програм, спрямованих на покращення якості надання суспільних послуг та відповідних місцевих програм. Все це створює підвалини для забезпечення стабільно підвищення розвитку соціальної сфери та зниження соціальних ризиків.

Для того, щоб оцінити результативність бюджетної програми після завершення її реалізації, тобто ступінь досягнення мети програми, важливо розробити систему показників її виконання. Такі показники повинні відповідати завданням, що ставляться у програмі. Сама програма має бути спрямована на досягнення досить конкретної цілі, щоб кількість завдань і показників її виконання не була занадто великою. Водночас програма може містити кілька напрямів діяльності, що конкретизують мету її реалізації, але їх кількість повинна бути обмежена, тому також іноді необхідно розробляти підпрограми.

У протилежному випадку за великої кількості різноманітних напрямів діяльності доцільно планувати кілька бюджетних програм [14].

Однією з рис програмно-цільового методу є орієнтованість на надання якнайбільшого об'єму послуг на одиницю витрачених грошових ресурсів. Згідно з методологією програмно-цільового методу, бюджет демонструє стандарт послуги, визначає обсяг робіт, які треба виконати, та кошти, необхідні для забезпечення виконання певної послуги.

Як уже згадувалось, програмне бюджетування концентрується на виконанні програм. Програми, в свою чергу, складаються з групи видів діяльності, що спрямовані на досягнення цілі або групи пріоритетних цілей та споріднених завдань, виконання яких заплановане у середньо- або довгостроковій перспективі. Як правило, програми мають ієрархічну структуру взаємозв'язку вищенаведених компонентів.

Програмне бюджетування виконує функцію фінансового контролю, що базується на результатах програми. Відповідальний виконавець отримує фінансове забезпечення програми з метою досягнення цілі та реалізації завдань програми. Отже, правильним є твердження, що в умовах програмно-цільового методу головний виконавець отримує бюджетні кошти для надання послуг у межах чітко встановлених параметрів цих послуг (кількість, періодичність, якісні показники).

У межах наявного фінансового забезпечення виконавець програми має відносну свободу щодо визначення найбільш продуктивних і результативних економічних засобів виконання (тобто при програмному бюджетуванні він має більшу свободу дій, ніж при традиційному методі бюджетування).

Таким чином, з метою запобігання або мінімізації соціальних ризиків людського розвитку необхідним є поступовий перехід від утримання

бюджетних установ до запровадження управління результатами їх діяльності на основі програмно-цільового методу.

Упродовж останніх років Україна активно впроваджує нові методи і механізми державного управління економікою. Бюджетна реформа почалася в 2001 р. з ухвалення Бюджетного кодексу України. В її продовження, з метою визначення основних правил і елементів програмно-цільового методу, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 р. № 538 була затверджена Концепція використання програмно-цільового методу в бюджетному процесі України, згідно з якою при використанні вищевказаного методу бюджетні витрати формуються в розрізі програм, що мають включати такі компоненти: мета бюджетної програми, завдання, напрями діяльності та показники результативності [15].

Запровадження програмно-цільового методу дало змогу значно розширити спектр інформації, що надається розпорядниками коштів Міністерству фінансів України. Така інформація містить: мету діяльності розпорядника; цілі й завдання бюджетної програми; законодавчу основу для її реалізації; визначення відповідального виконавця в системі головного розпорядника; оцінку необхідного обсягу ресурсів, зокрема на середньострокову перспективу (три роки, окрім планового); показники результативності за чотирма основними категоріями: затрат, продукту, ефективності та якості; іншу інформацію щодо економічної класифікації витрат, зобов'язань і т. ін.

Така структура інформації є корисною з погляду побудови бюджетного механізму регулювання людського розвитку. Розглядаючи результат людського розвитку, встановлений на певний час як мета бюджетної програми, можливо сконцентрувати зусилля і ресурси для досягнення такої мети (рисунк).

Інший підхід – це використання окремих показників людського розвитку у якості показників результативності бюджетної програми (див. рис.). Водночас є певні методологічні проблеми, що необхідно вирішити для подальшого впровадження програмно-цільового методу, як методу, за допомогою якого можна досягти успіху в державному управлінні, зокрема у регулюванні людського розвитку. Головна проблема полягає у методології формування бюджетних програм. Її можна окреслити запровадженням правилом «одна програма – одна функція», що є наслідком спрощеної структури таких програм. Сучасна структура програм в Україні не передбачає підпрограм, що спрямовані на досягнення однієї мети, а передбачені у структурі «напрями» достатньо не використовуються через методологічну невизначеність цього поняття, яке також перекликається із поняттям «заходи». Тому доволі часто в законі про бюджет спостерігаються випадки, коли в окремі програми виділяють заходи, які б могли по суті бути компонентами однієї, але більш комплексної програми, але необхідно узгоджувати з планами, які повинні надаватись з регіонів, виходячи із його звітних показників фінансово-економічної діяльності [11, с. 24].

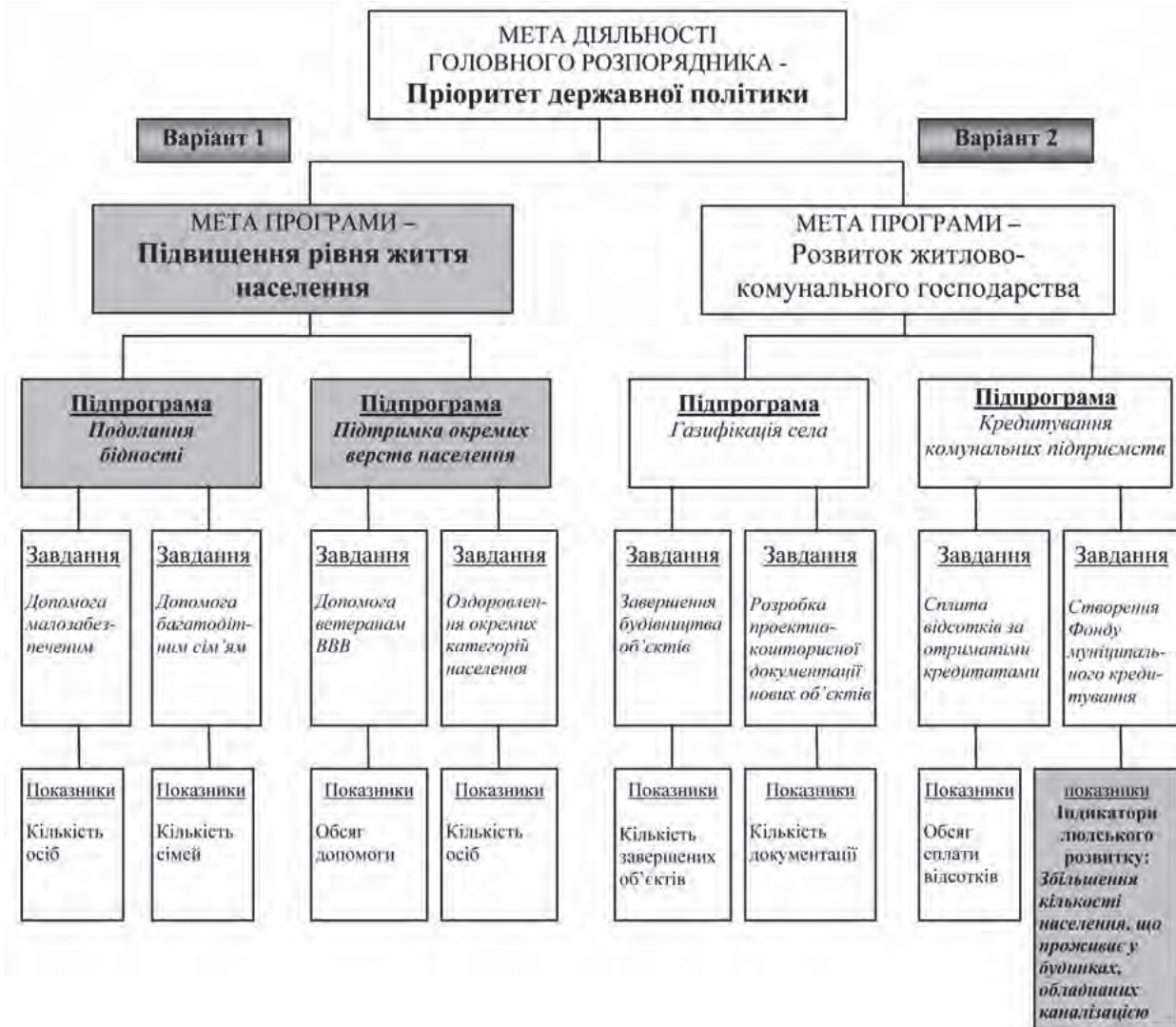

Рисунок. Приклади використання показників людського розвитку як мети або як індикаторів бюджетних програм

Висновки з проведеного дослідження. У результаті вищенаведеного кількості програм на одного головного розпорядника щороку збільшується (у 2012 р. було до 59 програм на одного розпорядника), що призводить до ряду проблем:

- складність адміністрування таких програм;
- практичні труднощі при визначенні показників результативності для оцінки досягнення мети програми через її фрагментарний характер;
- незів'язність даних за кілька років, що пов'язано зі щорічними змінами формулювань назв програм, принципово спрямованих на вирішення одних і тих самих завдань [11, с. 36].

Спираючись на аналіз міжнародного досвіду, можна стверджувати, що вирішення цих проблем базуватиметься на запровадженні нової структури бюджетної програми. Наведений аналіз досвіду таких країн, як США, Австралія, Нова Зеландія, Велика Британія, свідчить, що можна погодитися з пропозиціями фахівців проекту «Реформа місцевих бюджетів в Україні» (USAID/RTI) про доцільність двох рівнів деталізації (програма і підпрограма).

Оскільки окремі завдання в рамках програми можуть змінюватися залежно від термінів їх реалізації, обсягу послуг (продукту), що надаються, і т. ін., підпрограми в рамках програми також можуть модифікуватися. Це дає змогу створити гнучку структуру такої бюджетної програми, яка не вимагає щорічної зміни, водночас це є методологічним підґрунтям до координації бюджетної та соціальної політики. Надання можливостей для об'єднання зусиль різних відомств як виконавців підпрограм у межах однієї глобальної програми, спрямованої на досягнення певної стратегічної мети, особливо актуально у контексті покращання показників людського розвитку, наприклад, у контексті подолання бідності, створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати, які просто повинні позитивно впливати на зниження соціальних ризиків як мінімум працездатного населення.

Список літератури

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс; пер. с англ. // Альманах THESIS. – 1994. – Вып. 5. Риск. Неопределенность. Случайность. – С. 107–134.
3. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структуризации / Э. Гидденс; пер. с англ. – М.: Академический Проект, 2005. – 525 с.
4. Зубков В. И. Проблемное поле социологической теории риска / В. И. Зубков // Социс. – 2001. – № 4. – С. 123–127.
5. Яницкий О. Н. Экологическое движение в России. Критический анализ / О. Н. Яницкий. – М.: Ин-т социологии РАН, 1996. – 189 с.
6. Beck U. From industrial society to the risk society: Questions of survival, social structure and ecological enlightenment / U. Beck // Cultural Theory and Cultural Change / M. Featherstone (ed.). – London: Sage Publications, 1992. – P. 97-123.
7. Bergesen A. Cultural Analysis: The Work of Peter L. Berger, Mary Douglas, Michel Foucault, and Jurgen Habermas / A. Bergesen, J. D. Hunter, E. Kurzweil, R. Wuthnow. – Boston: Routledge & KeganPaul, 1984. – 273 p.
8. Bradbury J. The Policy Implications of Different Concepts of Risk / J. Bradbury // Science, Technology and Human Values. – 1984. – Vol. 14, № 4. – P. 380-402.
9. Caplan P. Introduction / P. Caplan // Risk Revisited / P. Caplan (ed.). – London: Pluto Press, 2000. – P. 1–28.
10. Culpitt I. Social Policy and Risk / I. Culpitt. – London: Sage Publications, 1999. – x, 180 p.
11. Щербина І. Ф. Практичні аспекти програмно-цільового методу бюджетування. Зарубіжний досвід / Щербина І., Бабіч Т., Козейчук С. та ін. – К.: RTI International (USAID), 2006. – 260 с.
12. Грішнова О. А. Зарубіжний досвід фінансування освіти та перспективи його застосування в Україні // Наукові праці НДФІ. – 2000. – Вип. 10-11. – С. 214–222.

13. Про схвалення Концепції застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.09.2002 р. № 538 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1072.4960.0>

УДК: 336.711

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК РЕГУЛЯТОР ВАЛЮТНОГО РИНКУ: ПРОБЛЕМИ ПОСТКРИЗОВОГО ПЕРІОДУ

Веріга Г. В.,

*к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Донецького державного університету управління*

Надано авторську дефініцію валютного регулювання, схарактеризовано функції НБУ як регулятора валютного ринку, систематизовано інструменти валютного регулювання НБУ, визначено особливості їх використання у посткризовий період та реакцію на них валютного ринку України.

Ключові слова: валютне регулювання; ринок; інструменти; посткризовий період

Дана авторская дефиниция валютного регулирования, охарактеризованы функции НБУ как регулятора валютного рынка, систематизированы инструменты валютного регулирования НБУ, определены особенности их использования в посткризисный период и реакция на них валютного рынка Украины.

Ключевые слова: валютное регулирование; рынок; инструменты; посткризисный период.

An author definition of exchange control was given, functions of NBU as a currency market regulator were characterized, instruments for NBU exchange control were systematized, features of their usage in a post crisis period and reaction of Ukrainian currency market on them were determined.

Key words: exchange control; market; instruments; post crisis period.

Постановка проблеми в загальному виді, зв'язок з науковими й практичними завданнями. Центральні банки посідають важливе місце в системі валютного регулювання національних економік, а його інструменти мають значний вплив на досягнення кінцевих цілей економічної політики. Інтеграційні процеси можуть служити сприятливим підґрунтям для підвищення незалежності центробанків з політико-економічної точки зору, порівняно з випадком, коли б посилення автономного статусу монетарних органів розглядалося б виключно у внутрішньополітичному контексті.

Національний банк України (НБУ) є головним органом валютного контролю. Він докладав значних зусиль з регулювання валютного ринку у кризовий період. Протягом 2011-2012 рр. ситуація на валютному ринку України стабілізувалася, однак проблеми посткризового періоду мають свою специфіку,